

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שביעי - שמיני

ברכת המזון

סוגיה ה: "שלשה שאכלו כאחד ויצא אחד מהם
לשוק"

נכתב בסייעתא דשמיא
על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ
ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה ה: "שלשה שאכלו כאחד ויצא אחד מהם לשוק"

*

רקע

הגמ' דנה אם חובה על כל בני החבורה להיות בברכת המזון ביחד במקום קביעותם. סוגיה זו היא הסוגיה הראשונה מתוך שלוש סוגיות מרכזיות בהבנת מהות מצות זימון.

מקורות

- א. גמ' מה: "גופא אמר רב דימי בר יוסף אמר רב שלשה שאכלו... לאו אורח ארעא"
- ב. רש"י ד"ה קוראין לו
- רא"ה ד"ה אמר רב דימי בר יוסף, אמר אביי, "... דקביעותא בעינן", אמר מר זוטרא
- רמב"ם הל' ברכות פ"ה הי"ג
- ג. שו"ע סי' קצד סע' ב, ומשנה ברורה

רא"ה ד"ה אמר רב דימי, אמר אביי, אמר מר זוטרא

אמר רב דימי בר יוסף אמר רב: שלשה שאכלו כאחד ויצא אחד מהן לשוק קוראין לו ומזמנין עליו. פירוש, קוראין לו ויבא אצלם ויושב עמם ומזמנין עליו, וקא משמע לן דלא פקע זמון מיניה אף על פי שיצא לו לשוק והניחם.

אמר אביי והוא דקרו ליה ועני. פירוש, שלא הרחיק מהם כל כך, שאילו יקראו לו ישמע לקולם, שאילו הרחיק מהן כל כך נתבטל צירופן וקביעותן, ושוב אינן מזמנין מחמת צירופן הראשון אפילו בא ויושב עמם, ומיהו בדקרי ליה ועני מזמנין עליו דוקא בבא אצלם ויושב עמם, הא לאו הכי לא דקביעותא בעינן.

אמר מר זוטרא לא אמרן אלא שלשה דליכא שם שמים, אבל עשרה עד דניתי. פירוש, הכי גרסינן במקצת הלכות, ונראה לי דהכי גרסינן עד דאיתיה, אבל בגמרא לא גרסינן לה כלל אלא הכי אבל עשרה דאיכא שם שמים לא. והכי פירושא, לא אמרן דלא פקע זמון מיניה כל היכא דלא ארחיק כולי האי דכי קרו ליה עני, וכי הדר אתי יתיב גביהו מזמנין בהדיה לא אמרינן ליה להאי דינא אלא בשלשה דליכא שם שמים, אבל בעשרה דאיכא שם שמים וצירופא לשם שמים מלתא רבא כל היכא דפריש חד מינייהו כלל אזל ליה צירופא עד דאיתיה מעיקרא ועד סופא. וגרסא הכתובה במקצת הלכות עד דניתי אינה נכונה.

הסבר הסוגיה

אמר רב דימי בר יוסף אמר רב: שלשה שאכלו כאחת ויצא אחד מהם לשוק קוראין לו ומזמנין עליו. אמר אביי: והוא דקרו ליה ועני. אמר מר זוטרא... אבל בעשרה עד דנייתי.

[גמ' מה:]

הגמ' אומרת שניתן לזמן אף במקרה שיצא אחד מהסועדים לשוק, אך בתנאי שלא הרחיק ויכול לענות לקריאתם. נחלקו הראשונים אם צריך היוצא לחזור: רש"י ד"ה קוראין לו]

מפרש: 'קוראין לו' - "להודיעו שהם רוצים לזמן ויפנה אליהם", והרא"ה [ד"ה אמר רב דימי] מפרש: "קוראין לו ויבא אצלם ויושב עמהם". רש"י מפרש שהם קוראים לו לענות לברכתם ממקום המצאו, והרא"ה מפרש שהם קוראים לו לבוא אליהם. לפירוש רש"י, שהוא פירושם של רוב הראשונים [תלמידי רבינו יונה (לג. ד"ה אמר, אבל), רא"ש (סי' ה), רמב"ם (פ"ה הי"ג)], חידוש הגמ' הוא שאם בני החבורה שומעים את הזימון הם יוצאים ידי חובה אף כשאחד מבני החבורה אינו יושב ומברך עמהם במקום קביעותם. לפירוש הרא"ה, ניתן לזמן רק כשכל בני החבורה יושבים ומברכים במקום קביעותם. חידוש הגמ' הוא שיציאה של אחד מבני החבורה למקום קרוב שניתן לשמוע משם את קריאתם אינה מפקיעה את קביעותם.

הרמב"ם [פ"ה הי"ג] מחדד נקודה נוספת: "שלשה שאכלו ויצא אחד מהן לשוק קוראין לו כדי שיכוין לשמוע מה שהן אומרים ומזמנין עליו והוא בשוק ויוצא ידי חובתו, ולכשיחזור למקומו יברך ברכת המזון לעצמו". הרמב"ם מדגיש שאין חידוש בכך שהם יוצאים ידי חובה, החידוש הוא שגם האדם שבשוק יוצא ידי חובה למרות שהוא אינו מברך עמהם אלא מברך לאחר שחזור למקומו. תלמידי רבינו יונה [לז. ד"ה ומפני] חולקים על הרמב"ם ולדעתם האדם שבשוק אינו יוצא ידי חובתו, שהרי אינו עומד עמהם¹.

הראשונים נחלקו במחלוקת נוספת. ברא"ש [סי' ה] ובטור [סי' קצד] מפורש שהאדם שבשוק חייב לשמוע את ברכת הזימון ותו לא. הרמב"ם כותב: "קוראין לו כדי שיכוין לשמוע מה שהן אומרים", משמע שהוא צריך לשמוע את כל ברכת המזון.

למדנו [לעיל עמ' 238] שניתן להבין את חיוב הזימון בשתי דרכים: א. חובה על שלושה שאכלו כאחד להוסיף ברכה נוספת על הברכות של ברכת המזון. ב. חובה על שלושה שאכלו כאחד לברך את ברכת המזון בחבורה. יש לבאר את מחלוקת הראשונים על פי שתי הדרכים הללו להבנת מהות חיוב זימון.

הרא"ה סובר כדרך השנייה, ולכן הוא דורש שכל בני החבורה יברכו ברכת המזון בחבורה. גם הרמב"ם סובר כדרך זו, ולכן הוא מצריך שהאדם בשוק ישמע את כל ברכת המזון [הרמב"ם חולק על הרא"ה ולדעתו אין חיוב שכל בני החבורה יצאו ידי חובת ברכת המזון בברכת החבורה, אלא מספיק שהם שותפים לברכה זו בשמיעת ברכת המזון].

מהרא"ש ומהטור משמע לכאורה שמהות חיוב זימון היא להוסיף ברכה על הברכות של ברכת המזון, ולכן לדעתם די שהאדם שבשוק ישמע את ברכת הזימון ממקומו כדי לצאת ידי חובתו. ניתן לדחות מסקנה זו, ולהסביר שהם מודים שיש גם חיוב לברך את ברכת המזון בחבורה, אך חיוב זה הוא חיוב כללי על החבורה, ודי שרוב בני החבורה מברכים ביחד כדי לקיימו [לקמן עמ' 261 נלמד שניתן לדחות מסקנה זו מסיבה נוספת].

¹ יש לציין שהמחלוקת בין הרמב"ם לבין תלמידי רבינו יונה אינה מחלוקת מהותית, שהרי הם מדגישים שהמצא בשוק אינו יוצא ידי חובתו מפני שמן הסתם אינו מתכוון לצאת ידי חובת ברכת הזימון.

תלמידי רבינו יונה סוברים כרא"ה שהאדם שיצא לשוק אינו יוצא ידי חובת זימון, משמע שגם הם סוברים כדרך השנייה שמהות חיוב זימון היא לברך ברכת המזון בחבורה, והאדם שבשוק אינו מברך בחבורה ולכן אינו יוצא ידי חובתו². אך מפורש בדבריהם ש"אף על פי ששמע ברכת הזימון לא יצא מזימון שלא נתכוין לצאת". תלמידי רבינו יונה מדברים על ברכת הזימון בלבד, והסיבה שהאדם שבשוק אינו יוצא ידי חובתו היא רק מפני שלא התכוון לצאת. מוכח שלדעתם אין חיוב לברך ברכת המזון בחבורה ומהות מצות זימון היא להוסיף ברכה נוספת על ברכת המזון.

הגמ' [מה:] פוסקת כמר זוטרא שלא ניתן לקיים חיוב זימון בעשרה כשאחד מהעשרה בשוק "כיון דבעי לאדכורי שם שמים, בציר מעשרה לאו אורח ארעא". מצאנו [לעיל עמ' 244] מחלוקת ראשונים אם נשים מצטרפות לזימון בעשרה. הרמב"ם [פ"ה ה"ז] סובר שנשים אינן יכולות לזמן בשם, ואילו רבינו שמחה [במרדכי סי' קנח] סובר שניתן לצרף נשים לזימון בעשרה³. נראה לפרש שמחלוקת הראשונים נובעת ממהלוקת בפרשנות של סוגייתנו. הרמב"ם מפרש שלא ניתן לצרף אדם בשוק לזימון בעשרה מפני שזימון בעשרה הוא זימון בציבור, וחלות ציבור היא רק כשכולם במקום אחד⁴. נשים אינן ציבור ולכן אינן יכולות לזמן בשם. רבינו שמחה סובר שזימון בעשרה אינו זימון בציבור, ולכן גם נשים יכולות להצטרף, החיוב בזימון שכולם יהיו במקום אחד אינו דין בחלות הזימון אלא רק דרך ארץ כלפי שמיא.

סיכום

הגמ' אומרת שניתן לזמן אף כשאחד מבני החבורה יצא לשוק. הרא"ה סובר שניתן לזמן רק כשהוא חזר למקום החבורה, ורוב הראשונים סוברים שניתן לזמן אפילו כשהוא בשוק. תלמידי רבינו יונה סוברים שהאדם בשוק אינו יוצא ידי חובת זימון, והרמב"ם סובר שאף הוא יוצא ידי חובת זימון. לדעת הרמב"ם האדם שבשוק צריך לשמוע את כל ברכת המזון, ולדעת הרא"ה והטור מספיק שהוא שומע את ברכת הזימון.

מדברי הרא"ה והרמב"ם משמע שלדעתם מהות מצות זימון היא גם לברך ברכת המזון בחבורה. מדברי תלמידי רבינו יונה משמע שלדעתם מהות מצות זימון היא להוסיף ברכה על ברכת המזון. שיטת הרא"ה והטור אינה חד משמעית.

לא ניתן לזמן בשם כשאחד מבני החבורה בשוק. לדעת הרמב"ם אין חלות זימון בציבור כשהעשרה אינם ביחד, ואילו לדעת רבינו שמחה יש חלות זימון בשם כשהעשרה אינם ביחד, ורק מפני דרך ארץ אסור לזמן כך.

² המחלוקת בין הרא"ה לתלמידי רבינו יונה לפי הסבר זה היא שלדעת הרא"ה כל בני החבורה צריכים להיות ביחד כדי שיוכלו לקיים מצות ברכת המזון בחבורה, ולדעת תלמידי רבינו יונה מספיק שרוב בני החבורה ביחד כדי שיוכלו לקיים מצות ברכת המזון בחבורה, אך המיעוט שאינו עם החבורה אינו יוצא ידי חובתו.

³ הב"ח [סי' קצט סע' ז ד"ה והרמב"ם] מפרש שאין מחלוקת בין הרמב"ם לבין רבינו שמחה. נשים לבדן אינן מזמנות בשם, אך גם הרמב"ם יסכים שניתן לצרף נשים ולזמן בשם. לא זכיתי להביין חילוק זה.

⁴ כך מפורש בגמ' בעירובין [צב:]: האומרת: "תשעה בקטנה ואחד בגדולה אין מצטרפין".

הלכה

השו"ע [סי' קצד סע' ב] פוסק כרוב הראשונים, שבני חבורה שיצא אחד מהם לשוק ושומע ברכתם, יוצאים ידי חובת זימון אף שאינם מברכים ביחד במקום קביעותם. המשנה ברורה [ס"ק ז-ח] מדגיש שגם האדם שבשוק יוצא ידי חובתו, ומוסיף שהוא צריך לברך כשחוזר למקומו, אך אם שמע מהם את כל ברכת המזון וכיוון לצאת ידי חובה - יצא.